

LIDT OM SØNDERJYSKE STEDNAVNE.

Af Gunnar Knudsen.

DE sønderjyske Stednavne har i sproglig Henseende ført en meget omtumlet Tilværelse. Naar vi i ældre danske Kilder, som Kong Valdemars Jordebog, Ribe Oldemor og Løgumbogen, finder disse Navne, stemmer de i sproglig Henseende udmærket med de øvrige danske Navne i det hele taget. Men som Følge af de politiske Forhold, Forbindelsen med Holsten, trænger det tyske Sprog sig frem inden for Administrationen, og i en Mængde middelalderlige Dokumenter, som angaar Sønderjylland, er Sproget tysk, og Navnenes Former lempes derfor ogsaa ganske naturligt efter det tyske Sprogs Skrivevaner. I Middelalderen er det Nedertysk, det plattyske Sprog, som øver Indflydelse, og dets Fremtrængen mærkes paa et meget tidligt Tidspunkt. Først efter Reformationen begynder Højtysk at vinde frem, og dets Indflydelse stiger stadig. Naar man ser bort fra de kongerigske Dele af Slesvig, er det sjældent at træffe ældre Arkivstof fra Administrationen, som ikke er skrevet paa Tysk. Men under disse Forhold har det danske Folkesprog dog stadig hævdet sin Stilling, og Stednavnene er blandt Folket vedblevet at leve videre i den danske Form.

I ældre Tid stod man ret uforstaaende overfor Stednavnenes Historie og Betydning, og det var derfor ikke mærkeligt, at der kunde herske saa forskellige Meninger om de sønderjyske Stednavnes Nationalitet. En af det 18de Aarhundredes Lærde, den bekendte Erik Pontoppidan (den yngre), søger saaledes at tolke enkelte af de sønderjyske Stednavne¹). Et Navn som *Møgellønder*

¹) Danske Atlas. VII.

forstaar han ganske rigtigt som Store-Tønder, men bemærker, at man ikke kan begribe dets Aarsag, uden man tager det græske Ord *megale* til Hjælp. *Brøns* skal have Navn efter »det store Vand, som løber igennem Sognet«; i Virkeligheden er det et Bryde-næs. *Kegnæs* tolker han ud fra et Sagn om en Borg, hvorpaa der skal have boet to Sørøvere, Kaj og Nis; det er dog vist et Kege-næs, et Udkignæs. At han i *Hjerting* finder Gudinden Hertha, den stakkels Gudinde, der kom til Verden ved en Læsefejl i Tacitusteksten, og hvis Blomstring blev saa kortvarig, kan heller ikke undre os. Men *Vojens*, som er et gammelt Odins-vi og sprogligt set identisk med Odense, det skal efter hans Opfattelse have faaet Navn efter en Adelslægt von Woien, og *Taps* skal betyde »Daabssø«; her maa han vel tænke paa det tyske Taufe.

Man famler i Blinde, og ved ikke, om det er græske, tyske eller danske Ord, man kan vente at finde i de gamle Navne. Man ved ikke, om det er hedenske Guder eller moderne Adelslægter, der har givet Landsbyerne Navn. Det er først i vor Tid, man paa disse Omraader er kommet til større Klarhed, selv om saa meget endnu staar tilbage at udrede.

Navnlig var man ikke i ældre Tid fra dansk Side tilstrækkelig paa sin Post overfor Fortyskningen af de sønderjyske Stednavne. Pontoppidan skriver, for at tage et Eksempel, i Flæng *Ulkebüll* og *Ulkebølle*¹⁾, og bruger, trods sin bevidste Bestræbelse for at anvende de danske Navne, i mangfoldige Tilfælde vistnok uden at tænke paa det de tyske Former; man var saa fortrolig med disse fra Administrationen. For Pontoppidans Vedkommende maa man ogsaa tage Hensyn til Paavirkning fra hans Forgænger paa Topografiens Omraade, Danckwerth, hvis tyske »Landesbeschreibung« fra 1652 med de fortrinlige Kort af Johs. Mejer er et for sin Tid udmærket Arbejde. Men at det ved sin Autoritet har bidraget stærkt til Navnenes Fortyskning, er hævet over enhver Tvivl.

Da Nationalitetskampene i Sønderjylland ved Midten af for-

¹⁾ Danske Atlas, VII, 432.

rige Aarhundrede begyndte at blive haarde, søgte man saavel fra dansk som fra tysk Side at drage Stednavnene ind i Diskussionen som Vidnesbyrd om, hvilken Nationalitet Landet oprindeligt havde tilhørt. Historikerne *Allen*¹⁾ og *Worsaae*²⁾ hævdede med Styrke, at Stednavnene var ægte danske, hvorimod *K. J. Clement*³⁾ og andre paastod, at det var oprindeligt frisiske Navne, der var blevet forvrængede af Danskerne.

En rationel Stednavnegranskning var begyndt i Danmark med *N. M. Petersen*⁴⁾, og hans Metode fik Betydning for Forskningen langt ud over Danmarks Grænser, ikke blot i Norden, men ogsaa i det øvrige Europa. I sin Afhandling i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1833 paaviser han, hvorledes Stednavnene maa tolkes ud fra Landets Sprog og dets Dialekter, og hvilken Vej man her maa følge for at komme til det rigtige Resultat. *Allen* bringer for Sønderjyllands Vedkommende disse Principper til Anvendelse; han drager med stor Styrke til Felts mod de mange fra tysk Side fremsatte sprogligt og historisk umulige Tolkninger og slaar desuden stærkt til Lyd for, at der maa gøres noget alvorligt for at faa rensset de danske Stednavne for den tyske Fernis, hvormed de ligesom var blevet overdraget i Løbet af de sidste Aarhundreder⁵⁾.

Et mere dybtgaaende Arbejde i denne Retning blev udført af Præsten *Johannes Kok*, som under sin Syslen med Skildringen af det danske Folkesprog i Sønderjylland ogsaa kom ind paa en Behandling af Stednavnene⁶⁾. Han viser sig helt igennem som *N. M. Petersens* Elev og gaar overalt til Værks med den største Grundighed ligesom sin Mester, og følger, som rimeligt

¹⁾ Om Sprog- og Folkeejendommelighed i Hertugdømmet Slesvig el. Sønderjyll. Antislesvigholst. Fragm. 8., 1848.

²⁾ Danevirke. Antislesvigholst. Fragm. 5., 1848.

³⁾ Schleswig, das urheimische Land des nicht dänischen Volks der Angeln und Frisen und Englands Mutterland. Hamburg 1862.

⁴⁾ Se V. Brøndal: Stednavnestudier for og nu (Fra Frederiksborg Amt 1919).

⁵⁾ Det danske Sprogs Historie i Sønderjylland. II. Del.

⁶⁾ Det danske Folkesprog i Sønderjylland, I—II. Kbh. 1863—67.

er, ham overalt, ogsaa i at betragte det gamle islandske Sprog som direkte Modersprog for samtlige nordiske Sprog. Paa dette Punkt er man senere kommet til et andet Resultat.

Behandlingen af Stednavnene, der fylder næsten hele 2. Del af hans Værk, er meget udførlig. Han tager Navnene enkeltvis for sig, gør Rede for deres Udtale og ældre Former og søger at tolke dem, under Henviſning til de tilsvarende Navne i Kongeriget. Selv om hans Tolkning ikke kan staa som et endegyldigt Resultat, og man er i Stand til at paavise talrige Fejl, saa har han dog stor Fortjeneste ved det metodiske, samvittighedsfulde Arbejde, han her har udført. Han er her i Danmark den første, der bringer de nye Principper til Anvendelse overfor et større, samlet Omraade, og mange af hans Resultater er ogsaa i Stand til at staa for Nutidens Kritik. Den Dag i Dag er hans Værk en særdeles nyttig Haandbog paa Grund af det righoldige Stof, han med saa stor Flid har tilvejebragt. Og efter Fremkomsten af denne Bog kunde der ikke længer herske nogen berettiget Tvivl om de sønderjyske Stednavnes Danskhed. Det vægtige Stof taler for sig selv, og han slutter Bogen med Ordene: »Jeg har i Tanken gennemvandret hvert Sogn fra Kongeaen til Danevirke og er overalt bleven bestyrket i den Overbevisning, at dersom — hvad Gud forbyde — Menneskene, som bo der, nogensinde skulde blive tvungne til at fornægte deres nordiske Æt, saa ville Kirker, Byer og Gaarde, ja Skove, Marker og Bakker aflægge Vidnesbyrd derom«.

Saaledes er det jo desværre til Dels gaaet. Dansk Sprog er trængt bort fra mange af de sydlige Egne, hvor kun Stednavnene staaar tilbage som smaa Gravminder over dansk Kultur. Dog har det sin Interesse at se, hvor langt denne har været udbredt. Vi finder da, at de danske Navne strækker sig lige til Danevirke, i den østlige Del af Landet endda noget sydligere ned omkring Ekerneførde, og der forekommer spredte danske Navne endnu længere mod Syd, som *Johs. Steenstrup*¹⁾ har paavist. I Marsklandet mod Vest og paa Vesterhavsøerne hersker derimod

¹⁾ Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Hist., p. 66.

de frisiske Navne, og de strækker sig mod Nord til Højer og indbefatter Øen Sild. Men hele Angel, som senere har faaet tysk Folkesprog, er dækket med et tæt Lag af danske Stednavne.

Muligvis vilde det være nok saa forsigtigt at sige: nordiske Stednavne, for der er nogen Sandsynlighed for, at Forholdene ved Kolonisationen af det sydligste Slesvig har været noget anderledes. I det sydlige Slesvig forekommer en hel Række Stednavne, som ender paa -by, og som tydelig er sammensat med Personnavne. Jeg skal give et Par Eksempler: Engelsby, Gundelsby, Ketelsby, Ingersby, Svendsby, Troelsby. Navne af denne Type finder man ellers ikke i Danmark, i alle Tilfælde kun undtagelsesvis, medens de her er fremherskende. Efter nyere Undersøgelser af *Marius Kristensen*¹⁾ og *E. Hellquist*²⁾ maa disse Navne henføres til Slutn. af Vikingetiden og Middelalderens Begyndelse; paa denne Tid optræder de saaledes i Danelagen i England, hvortil de bragtes af Vikingerne, og de optræder i sent bebyggede Dele af Sverige, Upland, Värmland og Dalsland. Der er stor Sandsynlighed for, at disse sydlige Egne af Slesvig er blevet »koloniseret« paa denne Tid, og paa forskellig Maade faar vi et Fingerpeg om, hvorledes det er gaaet til. Adam af Bremen omtaler, at den *svenske* Høvding Olav bemægtigede sig det danske Rige, og som hans Søn nævnes Chnob. I Widukinds Saxerkronike omtales Chnuba som Danernes Konge, der 934 af Henrik I blev overvundet og tvungen til at lade sig døbe. Her har Vedelspang-Runestenene bragt en udmærket Bekræftelse; de er begge rejst af Odinkars Datter Asfrid, over Sigtryg, hendes og Gnupas Søn. Gennem Professor Wimmers smukke Bevisførelse bliver Forholdet nu klart: en svensk Høvding Olav er draget paa Vikingefærd til det gamle Hedeby, har sat sig fast der og giftet sin Søn Gnupa med Asfrid, Datteren af en sønderjysk Høvding og derved yderligere befæstet sin Magt. Først under Sønnen Gnupa begynder Trængslerne, først Angrebet syd fra 934 af Henrik I, senere nord fra af Gorm den Gamle,

¹⁾ Nogle sydslesvigske Landsbynavne. *Namn och Bygd* II, 46.

²⁾ De svenska Ortnamnen på -by. *Göteborg* 1918, p. 127.

der overvinder og fælder ham, hvorefter Tyre opbygger Danevirke som Værn mod Fjenderne fra Syd, og derefter er Svenskernes Herredømme blevet indskrænket til Egnen Syd for Danevirke. Men, som bl. a. Hedeby- og Danevirkestenen viser, har Svenskerne siden under Anførsel af Erik Sejrsæl erobret Hedeby, og Svend Tveskæg maatte rejse hjem fra England for at tilbageerobre Byen efter en Belejring.

Med Henblik paa disse Forhold kan der være god Grund til at antage, at den mærkelige Overensstemmelse mellem den svenske Navneskik og den sydslesvigske kan have sin Grund i svensk Kolonisation; *P. K. Thorsen* har ogsaa villet finde Minder herom i andre sydslesvigske Navne som *Svèsun* (nu Svesing) og *Goteby*¹⁾. Men nordiske er Navnene i hvert Fald, hvad enten de er givet af Svenske eller af Danske.

Medens allerede Allen gør opmærksom paa den nationale Fare, som ligger i, at Stednavnene er blevet bevidst fortyskede i Retskrivningen, gør *Johs. Kok* et virkeligt Arbejde for at restituere Navnene i dansk Form, men behandler dem efter vor Tids Skøn lovlig haardhændet, noget som ogsaa er Tilfældet med den danske Generalstabs Kort over Slesvig fra 1854—58. Generalstaben havde ved Redigeringen af disse Kortblade sagkyndig Bistand bl. a. af den kendte Sprogforsker, Pastor *E. Hagerup*²⁾. Som Kortene foreligger, betyder de ganske vist et stort Fremskridt i national Henseende, men de er paa flere Steder lovlig stærkt fordanskede, hvor det drejer sig om gamle frisiske og tyske Navne, og de genindfører somme Tider middelalderlig-danske Former, hvor den senere Sprogudvikling ad regelmæssig Vej er naaet til et andet Resultat. Saaledes skrives der *Alver*, *Højsted* og *Brønæs* (hvilket allerede *Kok* tager Afstand fra) for *Aller*, *Højst* og *Brøns*. Men mange misforstaaede Former er blevet indført i den smukke Tanke, at de var mere danske, og har faaet Lov at gælde som de rette danske Former lige til

¹⁾ Mellem Flensborg Fjord og Danevirke. Udg. af Sønderjydske Kres af 1918. Kbh. 1919, p. 12.

²⁾ Se *H. Hjelholt*, i *Danske Studier* 1919, p. 134.

nu; jeg skal som Eksempel anføre Jersdal, der ser smukkere ud end den ægte Form *Jerstal*, som endnu findes i stedlig Udtale; vi har her samme Endelse som i Marstal, og en Omdannelse af samme Art paa dansk Grund har vi i *Rudersdal*, der i 17. Aarh. blev skrevet Rudestald. At skrive Bøgeskov og Egebæk ser smukkere ud end *Bojskov* og *Eggebæk*, men Sproget kræver det sidste; intet af Navnene har noget med Bøg og Eg at gøre. Man skrev Ringenæs for *Rinkenæs*, en Form, som Udtalen viser, og som har talrige Sidestykker i Stednavne over hele Norden, f. Eks. Rinkeby, som man har oversat ved »Kæmpernes By«. Man skrev Oksevad for *Oksenvad*, idet man her frygtede et tysk *n*; det er imidlertid ganske nordisk, jfr. Øksenhjerg paa Fyn eller Øksenvad ved Skive (1422 Oxenuadt). En anden »Fordanskning«, som dog ikke findes paa Generalstabens Kort, er Viby paa Als. Det er, som Udtalen endnu viser, et *Vibøge* [viby $x\bar{ø}$], og har bevaret en sjælden Endelse, som f. Eks. kendes fra Albøge; det betyder rimeligvis »hellig Bøgelund«.

Efter 1864 tog Prøjerne fat, og de tog overordentlig haardt paa Stednavnene. I mange Tilfælde kunde de nøjes med at genopfriske den fortyskede Skrivemaade, som tidligere havde været anvendt af Administrationen; det er jo ingen ny Opfindelse at skrive Hadersleben, Apenrade, Sonderburg og Tondern, men man gik grundigere til Værks. Man fortyskede Retskrivningen, skrev *sch* for *sk*: Schads, Schaugaard — men ikke konsekvent, vi finder ogsaa Skelbek, Skiøbelund og Skovgaard. Man skrev *ä* og *ü* for *æ* og *y* og *w* for *v*; man skrev mest *-büll* (-bøl), men derimod *-by*. Det var mest magtpaaliggende at faa fortysket de vigtigere Navne; de mindre betydelige kunde lettere faa Lov at staa urørte, f. Eks. Dyrehøve, Gammelby og Holmgaard.

Mange Forled og Endelser blev oversat til tysk: *-dorf*, *-burg*, *-acker*, *-berg*, *-see*, *-holz*, *-au*, *-watt*, *-leben*, *-stedt*, *-haff*, *-krug*, *-thal*, *-mühle*, men ogsaa her findes talrige Undtagelser: Broacker, men Aggerschau; Hadersleben, men Klipleff; Kekenis, men Kainäshoi.

I den tyske Navneretskrivning er bevaret talrige Minder om

ældre dansk Retskrivning, navnlig den i Beg. af forrige Aarh. saa meget brugte Vokalfordobling, som Niehuus, Suuswind, Slyngsteen, Steenodde, Westerris, og forældet j: Skjelbek.

I mange Tilfælde har Prøjerne sat sig ganske ud over den skriftlige Tradition og ført Navnene i Pennen, som de har hørt dem paa Stedet; f. Eks. Boiskov (det ovenfor omtalte Bojskov, som Danskerne fejlagtig har skrevet Bøgeskov), Harrislee, Kraulund, Knudsmøi (-møde), Laygaard (Ladegaard), Waygaard (Vadgaard), i alle Tilfælde i Overensstemmelse med den sønderjyske Udtale.

Men som Helhed betragtet er denne Fortyskning, som paa sine Steder griber til de voldsomste Omtydninger, dog ikke konsekvent gennemført, og i Regelen er Navnene lette at genkende som danske. Det vil nu være let at bringe dem tilbage til deres ægte danske Form, for det tyske Sprog er aldrig indgaaet i nogen fast Forbindelse med de danske Navne; som Ordsproget siger: Hvad der klines paa, det regner af.

Det danske Sprog i Sønderjylland er en jysk Dialekt, som paa de fleste Omraader stemmer overens med Nørrejysk, og mærkeligt er det, at hvor den afviger fra Nørrejysk, stemmer den i Regelen med det danske Rigssprog¹). Da nu de danske Stednavne, som paavist, er bevarede ganske overvejende ad mundtlig Vej, medens man i det officielle Skriftsprog har været mere eller mindre bundet til det tyske Sprog, saa har dette paa den anden Side medført, at Stednavnene her i højere Grad har formet sig efter Egnens Dialekt. Hensynet til Skriftsproget, som saa ofte ellers øver Indflydelse paa Udtalen, har ikke haft nogen Vægt her, hvor man ikke har sat nogen Ære i at være i Overensstemmelse med det tyske Skriftsprog, tværtimod.

For at blive i Stand til at tolke de sønderjyske Stednavne maa man derfor ogsaa studere den sønderjyske Dialekt. Medens

¹) Marius Kristensen, i S. Dahl og A. Linvald. Sønderjylland, I, 1919, p. 120.

man i Regelen ellers tillægger Middelaldersformerne af Navnene nok saa stor Betydning som Dialektformerne, er Forholdet her et andet, fordi man allerede i Middelalderens senere Del finder stærk tysk Indflydelse i Skriftsproget, og Dialektformerne kommer derfor for Sønderjyllands Vedkommende i første Række.

Da en nærmere Paavisning af Forholdet mellem Dialekten og Stednavnene antagelig vil være af Interesse, skal en saadan — i store Træk — forsøges foretaget. Materialet er for Stednavneudtalens Vedkommende hovedsagelig tilvejebragt af Dr. Marius Kristensen gennem sønderjyske Højskoleelever, men ældre Materiale forefindes dog ogsaa i Feilbergs jyske Ordbog og i Kok's foran omtalte Værk: Det danske Folkesprog i Sønderjylland. Materialet til Dialektbeskrivelsen findes i V. Bennike og M. Kristensen: Kort over danske Folkemaal.

Det vil her blive nødvendigt at anvende Lydskrift, men vi skal indskrænke os til at benytte en yderst grov Betegnelse, som vil kunne læses af enhver. Udtaleformerne sættes i kantet Parentes, og af særlige Tegn vil kun blive anvendt ganske enkelte, som omvendt e [ə] i Betydning svagt e, som i *høre*, og [ɣ] i Betydning, som i *synge*; et Par andre Tegn vil senere blive omtalt; Lydlængde betegnes ved et hævet Punktum efter den Lyd, der skal udtales lang, f. Eks. *høre* [hø·rə]; Stød betegnes ved Apostrof, som *Kro* [kro'], og Tryk ved en lodret Streg, som *forɡaa* [får'gå].

Til Rigsmaalets *â*-Lyd har sønderjysk et ganske tilsvarende langt *â*, medens Nørrejysk i Regelen har langt *o*; f. Eks. hedder en Aalegaard i vestjysk [o·lɡor], i sønderjysk [ål·gå·r]. I Stednavne har vi Aaspe [â·sp], Aarø [â·rə], Aarslev [â·slə], medens Aarslev ved Aarhus hedder [o·slöw']; endv. Laasled [lå·slæj], Aastrup [â·sdrop]. Naar vi nu finder Aabenraa udtalt [afən'rá·], saa foreligger der vel i første Stavelse tysk Indvirkning fra Apenrade; Kok noterer fra sin Tid Udtalen [áfən'rá·] og [âvən'rá·], der stemmer bedre med det danske Sprog.

Ogsaa med Hensyn til det lange *o* i Udlyd stemmer Sønderjysk med Rigsmaalet, undtagen for den nordlige Dels Ved-

kommende, der ligesom Nørrejysk overvejende har *ow*. Saaledes har vi Stokkebro [sdågæbro], men mod Nord Rødekro [røjkråw].

Det lange *o* i Indlyd følger ogsaa Rigsmaalet, medens det i Nørrejylland (samt paa Als og i Sydslesvig) er mere *u*-agtigt. Vi har Bodum [bo-jøm], men derimod det nørrejyske Bodum udtalt [bwojm]; vi har Brodersbøl [bro-sbøl], Fole [fo-l], Rost [ro-st], Todsbøl [to-sbøl] og Torning [to-nøj], hvorimod det nørrejyske Torning hedder [tuənøj]. I Skriftsproget bevarer man bedst det lange *o* i det ovennævnte Eksempel *Fole* ved at vedblive at skrive det paa denne Maade, der har Hævd fra gammel Tid, og ikke, som man nu ofte ser, skrive Fol. — Det lange *o* har imidlertid i Folkemaalene tidligere været behandlet paa en anden Maade. Baade i Nørrejylland og Sønderjylland har der været en Tendens til at tvelyde det ved at indlede det med en *u*-agtig Lyd, og her bærer Stednavnene sikre Vidnesbyrd om, at denne Tendens har været stærkt udbredt ogsaa i Sønderjylland. Af saadanne Minder kan anføres Vodder [vorø], et oprindeligt Odder; Vojens [vøj'əns], et opr. Odinsvi; Vonsbæk [vånsbæk], opr. Odinsbæk, Holbøl [vølbøl] med sønderjysk Bortfald af *h*, Korup [kvårp]. Tilsvarende Behandling har de nørrejyske Stednavne faaet i meget stort Omfang.

Forbindelsen *ow* er i Egnen omkring Aabenraa og i Angel gaaet over til *aw*; velkendte er sønderjyske Personnavne som Skau, d. v. s. Skov, Aue, en Udtaleform for Ove, og Paulsen, der i Sønderjylland er meget mere anvendt end Povlsen. Stednavnene tyder paa, at denne Overgang har været mere udbredt end den nuværende Dialekt viser; lidt uden for ovennævnte Omraade træffer vi Skavlund [sgaw-lunj], men nordligere derimod Dravedskov [drøwesgåw] og Bøjskov [båisgåw]. De tyske Retskrivningsformer, som Bau (d. v. s. Bov), Baulund (d. v. s. Bovlund) og Flauth (d. v. s. Flovt) samt Endelsen *-schau* (for *-skov*) kunde skyldes Kendskab til dette Lydforholds Tilstedeværelse, i Forbindelse med et Ønske om at undgaa Forbindelsen *-ow* som ikke-tysk.

Rigsmaalets lange *y* og *i* genfindes i Sønderjysk, medens Nørrejysk i mange Tilfælde har en Overgang fra *y* til *øj*, f. Eks.

i Ordet By, udtalt [böj']. — I det vestlige Sønderjylland findes en Overgang fra *ø* til *y* foran en oprindelig *g*-Lyd, f. Eks. Hygum [hygəm] og Løgum, der mod Vest hedder [ly-əm] og ikke sjælden har været skrevet Lygum, medens Øster-Løgum N. for Aabenraa kaldes [löjm]; mod Øst har man paa samme Maade Løjt og Løgtved [löjtvæ]. Ogsaa Nørrejylland er delt i en vestlig Del, hvor der findes *yw*, og en østlig, som har *ow*.

Forbindelsen *ør* findes i Sønderjysk i Overensstemmelse med Rigsmaalet, medens den i Nørrejysk bliver til [a-r]. Saaledes hedder det f. Eks. Nørballe og Nørby [nörby] og Nørborg [nöbårə], ikke Nordborg, som det alm. har været skrevet, medens man ellers i Jylland f. Eks. siger [na-rlæm'], Nørlem.

Rigsmaalets lange *ø*-Lyd genfindes ogsaa i Sønderjylland, saaledes i Ørby [ø-rby], Rørkær [rø-kjæ], Smøle [smø-l] og Søst [sø-st]. Nørrejysk har i flere Forbindelser faaet *y*.

Til Rigsmaalets lange *e* svarer gennemgaaende i alle Folkemaal en Tvelyd *ie*, men her har dog Sønderjysk beholdt det rene *e* i de fleste Egne, saaledes Graasten [grå'sde'n], Erlev [e-ərlə], Lert [le-ət] og Egvad [e-xvåj]; dog har Als og Sydslesvig Overgangen til en *i*-agtig Vokal: Eken [i-xən].

Foran *rt* har Sønderjysk som Rigsmaalet gerne en *æ*-agtig Lyd, hvor Nørrejysk har *a*: Ertebjerg [e-rdbjerə], Hjerting [jæədəj], medens det nørrejyske Bjertrup (Hørning Sogn) hedder [bja-trəp].

Med Hensyn til den saakaldte Palatalisering af *k* og *g* følger den sønderjyske Dialekt derimod helt igennem den nørrejyske. At disse Lyd »palataliseres«, vil sige, at de udtales med Tungen hævet mod den haarde Gane, hvorved de faar noget *j*-agtigt ved sig. Den samme Tendens har Rigsmaalet haft, og Retskrivningen har endogsaa givet den Udtryk i Skrift, som i Ordene kjøbe, kjærlig, gjøre, gjerne; nu betragtes dog denne Retskrivning som gammeldags, men Tendensen til Palatalisering findes endnu i de jyske Maal og i flere af Øbomaalene. Fra Sønderjylland kan anføres: Keldstrup [kjæljsdrop], Københoved [kjøvənhø'j] og Genner [gjænə].

Medens Nørrejysk overvejende bruger *w* i Forlyd og efter

h, bruger Sønderjysk i disse Tilfælde *v*, f. Eks. Vedbøl [væjbøl], som Tyskerne har skrevet Weibüll, og *h* er blevet stumt foran dette *v* saavel som foran *j*; i begge disse Tilfælde stemmer det i øvrigt med Rigsmaalet. Eks.: Hvinderup [vinjærøp], Hviding [virøp], Hjortvad [jåtva], Hjolderup [joljærøp] og Hjordkær [jo-kjæ]. Dette Forhold er en slem Hindring for den rette Forstaaelse af disse Navne og for Afgørelsen af deres Retskrivning. Medens man i Kongeriget har den fortsatte Skriftradition at støtte sig til, naar det gælder om at afgøre, hvorvidt der skal skrives *h* som Forbogstav, saa svigter dette Hjælpemiddel i Sønderjylland. Den tyske Retskrivning har intet gjort for at bevare et oprindeligt *h*, den følger gerne Udtalen, som f. Eks. Jolderup, Jerpstedt, Jordkirch (Hjordkær) og Winderup (Hvinderup). Man staar derfor meget ofte ganske usikker overfor Behandlingen af disse Navne, med mindre der tilfældigvis er bevaret gamle middelalderlige Former af dansk Herkomst, der kan afgøre Sagen.

I de fleste Dialekter bliver et *b* efter Selvlyd til en *v*-Lyd, men Sønderjysk har en Overgang til *f*. Eks.: Rabsted [ra-fsdæj] — det er da urigtigt at skrive dette Ravsted — Lebøl [leføl], Lysabild [lys'a-føj], Nybøl [nøjøl], Aabenraa [afən'rå·], Abild [afilj] og Gammelgab [gaməlgaf]. I det nordlige Slesvig faar man dog i Indlyd et *v*, Gabøl [ga-vøl], Aabølling [ävøleŋ], ligesom Aabenraa ogsaa, som det skulde ventes, findes udtalt [ävən'rå·], efter Johs. Koks Optegnelse.

Med *g* i Indlyd foregaar i det nordlige Slesvig en Overgang til det samme bløde *g*, som findes i Rigsmaalet, og som her skal betegnes med [q], f. Eks.: Agerskov [aqesgâu] og Hejsager [hejsaqø]; i det sydlige Slesvig bliver det til samme Lyd som det tyske (*a*)*ch*, som her skal omskrives med [x]: Egvad [e.xvâj], Ragebøl [ra.xbøl], Snogebæk [sno.xbæk], Agdrup [axdrøp] og Egerensund [exən'su-nj]. I Udlyd bliver det altid til [x], baade mod Syd og mod Nord: Stollig [stålix] og Uge [u.x].

Rigsmaalets bløde *d* [ð], det ældre danske *th*, er i sønderjysk saavel som i Størstedelen af det nørrejske Omraade i de fleste Tilfælde gaet over til en *j*-Lyd. Overgangen er gammel; vi finder f. Eks. 1521 skrevet Helleway (Hellevad). Nu findes

Overgangen f. Eks. i Bedsted [bæjdsdæj], Ladegaard [la-jgå], Hanved [hanvæj], Meden [mæjn], Stade [sdâj], Vedbøl [væjbøl] og Bodum [bo-jøm]. Et Navn som Frøderup [frøj'røp] bør ikke skrives Frørup, da Udtalen bærer tydeligt Minde om *d*. Og saaledes svarer *j* i en Mængde Navnes Udtale til Rigssprogets *d*. Men Tyskerne, som ikke har taget Hensyn hertil, har gaaet den stedlige Udtale nærmere og har skrevet Former som Haistrup, Meyn, Weibüll, Laygaard og Waygaard, uden dog at gennemføre denne Praksis paa alle Omraader. Navne som Vojens, opr. samme Navn som Odense, Majbøl (af Made-bøl) og Hejsager (opr. Hedsager) hører egentlig til samme Gruppe.

Rigsmaalets bløde *g* [q], det ældre danske *gh*, er i Jysk blevet til *w* og *j*, i Sønderjysk til *j* efter alle Fortungeselvlyd, saaledes Løgtved [løjtvæ], Løjt [låjt], men ellers *w*: Favrraa [fåwæra], opr. Fagervraa, og Fogdrup [fåwærop]. I Nørrejyland er Overgangen til *w* mere omfattende end i Sønderjyland.

Tidligere er omtalt en Palatalisering af *k* og *g*, men ogsaa andre Lyd kan udtales paa denne Maade, saa de faar en *j*-agtig Klang. Det gælder *n* og *l*. Forbindelsen *nd* (ældre dansk *nn* og *nd*) og *ld* (ældre dansk *ll* og *ld*) bliver i mange Dialekter, saaledes hele Jylland over, til *j*-farvet *n* og *l*, der for en Nemheds Skyld her gengives ved *nj* og *lj*, uagtet der ikke er Tale om sammensatte Lyd. Vi finder i Sønderjyland Bønderby [bøjnbj], Tønder [tynj'æ], Hynding [hynjij], Arild [arilj] og Bolderslev [boljæslæ] ganske paa samme Maade som tilsvarende Navne Nord for Kongeaen.

Rigsmaalets *ng* [ŋ], som i Konge, Sang o. lign., forefindes over hele det jyske Omraade, medens den f. Eks. paa Fyn, Laaland-Falster og flere Steder er gaaet tabt og erstattet med en Næseklang i Selvlyden. Eks.: Drengsted [dræjnsdæj]. I Rigsmaalet findes Lyden ofte efterfulgt af en *g*-Lyd, og Forbindelsen skrives da *nk*, f. Eks. sinke [sejgæ], Rynke [røjgæ]. Naar vi derfor finder Udtalen [rejgænæs] af et bekendt sønderjysk Stednavn, maa dette skrives Rinkenæs — saaledes som ogsaa ældre Former anviser — og ikke Ringenæs. Navnet maa vel som tidligere omtalt staa i Forbindelse med Rinkeby.

— Efter denne Gennemgang af en Række sproglige Forhold, som er karakteristiske for den sønderjyske Dialekt, og Sammenligningen med Stednavnene, som enten i Udtale eller i Skriveformen bærer dennes Præg, vil det i hvert Fald kunne siges, at Navnene er danske. Men medens Tyskerne med saa stor Flid fortrængte det danske Sprog paa alle Omraader, kunde de dog ikke faa Bugt med Stednavnene. De ændrede nok noget paa dem, men kunde ikke gaa saa vidt, at de blev helt ukendelige, og Resultatet blev, at de trods al Fortyskning aldrig naaede at blive helt tyske. Selv om man kun saa dem i deres fortyskede Form, saa vilde en Stednavneforsker dog straks kunne konstatere, at man her befandt sig paa dansk Omraade.

I Slutningen af 1918, da man Dag for Dag fik mere Vished for, at Genforeningen med Sønderjylland, der længe havde været haabet, nu virkelig syntes at være noget man kunde regne med som sikkert, begyndte der straks at rejse sig talrige praktiske Spørgsmaal i denne Anledning.

Da Stednavneudvalget i Dagene omkring 2. December 1918 holdt nogle Møder, hvorved man bragte et større Arbejde med Fastsættelsen af de vigtigste danske Stednavnes Retskrivning til en foreløbig Afslutning, kom det Spørgsmaal frem, om man ikke hellere skulde lade dette hvile lidt og i Stedet tage fat paa en Behandling af de sønderjyske Stednavnes Retskrivning. Nogle forberedende Undersøgelser var iøvrigt allerede foretaget, og Tanken vandt udelt Tilslutning. Det blev fra alle Sider fremhævet, at Administrationen, Postvæsenet og Jærnbannerne selvfølgelig maatte have genindført de danske Navne, naar Landet paa ny blev dansk, og man fremhævede de store Fordele, det vilde have, om Resultatet af Udvalgets Arbejde kunde foreligge forinden Genforeningen, da man saa fra første Begyndelse kunde anvende de vedtagne Navneformer i den danske Administration. Derved vilde megen Usikkerhed og Vilkaarlighed kunne undgaas.

Arbejdet med Undersøgelsen af de sønderjyske Navne blev straks begyndt med al den Arbejdskraft, Udvalget raadede over.

Der blev grundlagt en topografisk ordnet Navnesamling for hele Sønderjylland, hvori man efterhaanden har indført Navnenes Skrivemaader fra de forskellige Tider. Man har heri indført Navneformer fra Trap, Generalstabens Kort, de tyske Generalstabskort, Videnskabernes Selskabs Kort, de Mejerske Kort og Danckwerths Topografi, Pontoppidans danske Atlas m. fl. Endvidere fra en hel Del Skatte- og Jordebøger, Amtsregnskaber og Mandtalslister fra 16.—19. Aarh., som findes i Rigsarkivet. Dernæst har man gennemgaaet det middelalderlige Diplomstof, som i Forvejen fandtes i Udvalgets Diplomatarium, og skrevet Sedler paa de deri værende sønderjyske Stednavne, i alt over 12.000 Sedler, som bag efter er indført i den topografiske Samling. Dette Arbejde, som nu næsten er tilendebragt, har skaffet Udvalget en Navnesamling fra Sønderjylland, der fylder 36 Arkivkasser og i Omfang svarer forholdsmæssig til den kongerigske. Senere er der blevet foretaget Undersøgelser over Gadenavne i de nordslesvigske Byer og deres Historie, hvilket er blevet foretaget efter Opfordring fra sønderjysk Side.

Der blev udarbejdet en Liste over samtlige Sogne, Kommuner, Jærnbanestationer og Posthuse i 1. og 2. Afstemningszone. Denne »praktiske« Liste blev indgaaende behandlet i alle Enkeltheder. Man savnede Oplysninger om, hvorledes Navnene blev udtalt i vore Dage nede i Sønderjylland; ældre Tidens Udtale havde man noget Kendskab til gennem Johs. Koks Bog om det danske Folkesprog i Sønderjylland og Feilbergs jyske Ordbog. Men det var ikke let at foretage Rejse til Sønderjylland for at faa Sagen undersøgt, saa længe Landet ikke var dansk, og man formaaede derfor som tidligere anført Dr. Marius Kristensen i Askov til at tilvejebringe Optegnelser om Udtalen af de allerfleste af disse Navne ved at udsørge sønderjyske Højskoleelever og andre her i Landet boende Sønderjyder. Det er paa Grundlag af disse Optegnelser, den foregaaende sproglige Fremstilling i nærværende Artikel er foretaget. — Man undersøgte endvidere Navnenes Historie og prøvede, om den tidligere anvendte danske Retskrivning (f. Eks. fra Trap og Generalstabens Kort eller den nyere, som anvendtes af de sønderjyske Aviser)

var i Overensstemmelse med den Rigssprogform, man efter disse Oplysninger og under Hensyn til det praktiske Livs Krav maatte foreslaa; som Regel viste dette sig at være Tilfældet, men en Del Ændringer maatte dog foretages.

Efter at en Række Møder var afholdt, og der var opnaaet Enighed indenfor Udvalget om alle Navnes Retskrivning, blev den samlede Liste, der omfatter c. 750 Navne, vedtaget paa et Møde 23. April 1919, hvorefter den blev trykt. Da den paa dette Tidspunkt ikke kunde offentliggøres, blev den fordelt til de forskellige Ministerier, til Statsbaner og Postvæsen m. fl. som Grundlag for de forberedende Arbejder i Anledning af Genforeningen. Det har gentagne Gange vist sig, at denne Liste har været af Værdi under dette Arbejde; den kan bl. a. bruges som en Slags Nøgle, naar man har et tysk skrevet Stednavn, der skal omsættes til Dansk, noget som man i disse Tider har haft meget med at gøre.

Men med Vedtagelsen af de 750 vigtigste Stednavnes Retskrivning er denne Sag dog ikke bragt til Afslutning. Det vil være nødvendigt at faa undersøgt samtlige Stednavne paa samme Maade, saa at man overalt kan faa dansk Retskrivning gennemført. Der vil hurtig blive Tale om det f. Eks. ved Udarbejdelse af nye Landkort og ny Postadressebog, og Sagen kan derfor ikke opsættes. Der vil ogsaa straks kunne tages fat paa denne Opgave; det historiske Materiale ligger rede i Arkivkasserne, blot mangler Udtaleformerne. Det vil være nødvendigt at foretage en Berejsning af Landet for at faa optegnet alle Stednavnene med Lydskrift, og forhaabentlig skulde det i den kommende Sommer lykkes Stednavneudvalget at faa denne tilendebragt; det vil være nødvendigt hertil at anvende en Del Medhjælp, men der er mange Studenter, som gerne vil hjælpe Udvalget med at foretage en saadan Undersøgelse, saa det lykkes forhaabentlig nok at faa det gennemført paa een Sommer.

Ganske vist er det en utaknemlig Opgave at arbejde med Stednavnes Retskrivning; med Hensyn til dette nærer man lignende Forestillinger som med Døbenavne, at Navnets Værdi juridisk set beror paa Bogstaverne og dissers Rækkefølge, men

ikke paa Lyden. En kraftig Konservatisme gør sig som Regel gældende, og man finder derfor ofte ældgamle Stavemaader bevaret, hvor Overensstemmelsen med vor Tids Dansk gaar helt tabt. Sker der Fornyelser, er det ofte paa Grund af »filosofiske« Overvejelser; man søger at bringe mere »Mening« ind i Navnene, f. Eks. naar man skriver Nørbæk for Nørbeg, Viby for Vibøge. Naar man skal søge at bringe Navnene i Overensstemmelse med Nutidens Krav, maa man derfor dels fjerne de Minder om ældre Ortografi (f. Eks. Bogstaver som x, z, u for v, ph for f; i Sønderjylland alle de tyske Bogstaver og Forbindelser), og dels rense Navnene for de »Forbedringer«, de har været Genstand for, ligesom man ved Restaureringen af ældre Kunstværker først søger at fjerne senere Tidens Overmalinger med varsom Haand. — Men i mange Tilfælde vil man vist ikke straks blive tilfreds med Resultatet; forhaabentlig vil det dog være noget, man kan yænne sig til ligesom saa meget andet nyt, og med Tiden blive glad over.

SØNDERJYSKE FOLKEMINDER.

Af H. Grüner Nielsen.

Da en almindelig Oversigt over sønderjysk Folkeskik, Folketro og Folkedigtning ikke foreligger nogensteds, vil jeg forsøge her at give en Orientering i det spredte, ofte lidet tilgængelige, Kildemateriale, der forefindes. For dog ikke at nøjes med en *Litteraturfortegnelse*, men for ogsaa — om det end kun bliver paa et enkelt begrænset Omraade — selv at give et kulturhistorisk Bidrag til Belysning af sønderjysk Almuelev, meddeler jeg først paa Grundlag af hele det mig bekendte Materiale en Oversigt over de vigtigste Folkeforlystelser, der i Sønderjylland i ældre Tid findes knyttede til de folkelige *Fester* paa de forskellige Aarstider og i Familielivet. Jeg medtager kun de rent selskabelige Forlystelser, derimod ikke de overtroiske Forestillinger